

State Crime or Governmental Crime; Verbal Difference or Fundamental Challenge

Nabiollah.Gholami¹

1. Ph.D. in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
Email: Nabiollah.Gholami@yahoo.com



S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study



Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.22034/JCLC.2022.283397.1488

Received:
11 March 2022

Accepted:
26 June 2022

Published:
22 August 2022



ABSTRACT

In the domestic criminology literature, at least two terms have been used for crimes committed by the power structure: State Crime and Governmental crime, both of which are referred to as the equivalent of the Latin term "State Crime". Although in appearance it can be considered as a broad concept of government, the two terms mentioned are considered compatible with each other. However, the existence of objective and practical effects such as the possibility of separating these two concepts from similar concepts, differences in type and the nature of responding to the crimes committed against them and the difference in the reference for responding to these crimes, and determining the responsibility (including political, administrative and legal), etc., distinguishing

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.



between these two concepts and determining the limits and limits of these two concepts. Makes it necessary. In the present article, with the analytical-descriptive method and the use of library resources, and with reference to internal and external crime texts in the field of State crimes, as well as by reviewing domestic legal documents, it has been concluded that the use of the term "State crime" is more correct for the Latin term, both in terms of scientific and practical works and in terms of compliance with domestic legal texts.

Keywords: State crime, Governmental Crime, Harm, Prevention, State.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author Contributions:

Nabiollah Gholami: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision, Project administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Gholami, Nabiollah "State Crime or Governmental Crime; Verbal Difference or Fundamental Challenge" *Journal of Criminal Law and Criminology* 10, no. 19 (August 22, 2022): 237-261.

Extended Abstract

In domestic criminological literature, at least two words "state crime" and "Governmental crime" have been used for crimes committed by the power structure, both of which are mentioned to refer to crimes committed by the main power structure. The common argument in this regard is also based on a broad understanding of the concept of government and understanding the concepts of Government and State in its general sense. Despite the existence of the same perception of the concepts of "state crime" and "Governmental crime" in domestic criminological literature, however, the question arises whether there is no difference between the two concepts of "state crime" and "Governmental crime" and the use of both, the mentioned equivalent is correct, or there is a substantial difference between the two mentioned concepts, and their alternating use in other places is accompanied by tolerance. In addition, this question is also raised that if these two refer to the same issue in terms of nature, what is the Persian equivalent of the concept of "Governmental Crime"? And finally, another important question is that the distinction between these two is either just a verbal dispute or does it have a practical effect?

In order to answer the mentioned questions, it should first be noted that since the formation of the literature known as "State Crime" in Western criminological writing (and specifically in the American criminological society), the use of this term specifically refers to crimes of a system (as a whole) or to the crimes of the highest officials of that system. On the other hand, no significant study has been written under the title of "Governmental Crime". Considering that the main reason for the formation of the literature known as "State/ Governmental crime" was actually the investigation of the crimes of the State/ Government as a whole, and the thinkers of this field tried to investigate the organized crimes of the overall system of a country, therefore, the use of the term "State Crime" clearly indicates that from the point of view of criminologists and authors of this concept, the mentioned term had a general meaning and concept. Therefore, at least from the point of view of common criminological literature, the term "State Crime" is a preferable structure compared to the term "Governmental Crime" to refer to crimes in general. After accepting that the concept of "State Crime" is more general than the concept of "Governmental Crime" and is more suitable for expressing the crimes of a system in a large scale. We return to the main question of this article, what does the concept of "State Crime" mean. "State crime" or "Governmental crime"? In this regard, referring to the following

cases, you can and should choose the equivalent of "State crime" for the mentioned concept:

First. Although the multiplicity of usage cannot be considered as the sole reason for the trend of the term "state crime" over "state crime", however, it is certain that the use of this term is more common in domestic criminological literature. Regardless of this issue, the most important reason for considering the use of "government crime" as more appropriate is that even in the works that have used the term "government crime", it is considered as a major crime and at the general level of government. And they consider it equivalent to "State Crime".

Second. In the Constitution of the Islamic Republic of Iran, the word "government" is used 22 times and the word "State" is used 70 times. By examining the various principles of the constitution, it is clear that whenever the word State (alone or in different combinations) is used, the system and administration system of the country of Iran as a whole has been considered; However, regarding the use of the word government, it should be considered as the executive branch, the state system of the country (excluding the military forces and extra-jurisdictional institutions) or equivalent to the word government, depending on the case. Surely the State in the constitution is definitely in the concept of the totality of the system, but the government is not necessarily like this. Therefore, taking into account that using the definite use of State instead of a word that has a different meaning (government); Also, by saying that "State Crime" is used to refer to the crimes of a whole system, therefore, it should be considered that by placing the Constitution of the Islamic Republic of Iran as a basis, the use of the equivalent "State Crime" is preferable and more correct to refer to Crimes Committed by central power of a country.

Third. The meaning of mental and conventional conjugation in a subject is that which of the meanings and concepts related to that subject or concept comes to mind earlier than others. Both in popular literature and in scientific literature, what comes to mind from the word State is a general and general concept that includes the word government. In other words, whenever the word "State" is used in popular literature, the first thing that comes to mind is the overall structure and political system that governs a country. The same is the case with the term "State of the Islamic Republic", which is more common and widely used in popular literature than the term "Government of the Islamic Republic".

Considering the mentioned cases, the practical results regarding the

separation between the two concepts of "state crime" and "Governmental crime" can be mentioned as follows:

In the field of responding to government crimes, using the role of civil society and non-governmental organizations as an appropriate response, and in the field of government crimes, the use of legal, political, and organizational responses can be considered as appropriate responses;

Considering the nature of State and Governmental crimes, the intervention of transnational authorities and resources to respond to State crimes and the use of internal responses to respond to government crimes are not necessarily the best solution, but the most common solution;

It is possible to explain the cognitive victimization of state crimes by using theories of micro-criminology/Victimology, while considering the nature of State crimes, the dominant approach in this field is to use integrated theories to explain victimization of these crimes.

This Page Intentionally Left Blank

جرم حکومتی یا جرم دولتی؛ تفاوتی لفظی یا اختلافی بنیادین

نبی اله غلامی^۱

۱. دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

Email: Nabiollah.Gholami@yahoo.com

چکیده:

در ادبیات جرم‌شناختی داخلی، برای جرایم ارتكابی توسط ساختار قدرت، حداقل از دو واژه «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» استفاده شده است که هر دو این واژگان به‌عنوان برابر نهاد اصطلاح لاتین «State Crime»، ذکر شده‌اند. به رغم اینکه در ظاهر امر می‌توان با تلقی موسّع از مفهوم دولت، هر دو اصطلاح ذکر شده را منطبق با یکدیگر در نظر گرفت با این حال، وجود آثار عینی و عملی نظیر امکان تفکیک این دو مفهوم از مفاهیم مشابه، تفاوت در نوع و ماهیت پاسخ به جرایم ارتكابی به آنها و تفاوت در مرجع پاسخ به این جرایم، و تعیین مسؤولیت (اعم از سیاسی، اداری و حقوقی) و ...، تمایز بین این دو مفهوم و مشخص نمودن حدود و ثغور این دو را ضروری می‌سازد. در نوشتار حاضر با روش تحلیلی - توصیفی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با استناد به متون جرم داخلی و خارجی حوزه جرایم حکومتی / دولتی و نیز با بررسی اسناد حقوقی داخلی، این گونه نتیجه‌گیری شده است که استفاده از برابر نهاد «جرم حکومتی»

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:



کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.



نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.22034/CLC.2022.283397.1488

تاریخ دریافت:

۲۰ اسفند ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:

۵ تیر ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۳۱ مرداد ۱۴۰۱



www.SID.ir

برای اصطلاح لاتین مذکور به معنی جرایم حاکمیت و هیأت حاکمه، هم از جهت آثار علمی و عملی و هم از جهت انطباق با متون حقوقی داخلی صحیح تر می‌باشد.

کلیدواژه‌ها:

جرم حکومتی، جرم دولتی، آسیب، پیشگیری، حکومت.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

نبی‌اله غلامی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

غلامی، نبی‌اله «جرم حکومتی یا جرم دولتی؛ تفاوتی لفظی یا اختلافی بنیادین». مجله پژوهش‌های حقوق جزا/ و جرم‌شناسی ۱۰، ش. ۱۹ (۳۱ مرداد، ۱۴۰۰): ۲۶۱-۲۳۷.

مقدمه

انتخاب برابر نهاد مناسب برای واژگان و اصطلاحات با ریشه غیرفارسی، در بادی امر موضوعی زبان‌شناختی محسوب می‌شود که لااقل در حوزه عمل آثار چندانی بدان مترتب نمی‌باشد. به‌عنوان مثال، انتخاب دو عنوان «عدالت ترمیمی»^۱ و «قضای احیاگر»^۲ برای اصطلاح «Restorative Justice»، هر چند ممکن است ذهن خواننده ناآگاه در این حوزه را با چالش مواجه سازد، باین‌حال هر دوی این عناوین، به همان اصطلاح لاتین بازگشت خورده و یک مفهوم و رویکرد را دنبال می‌نمایند. از این‌رو چه اصطلاح متداول «عدالت ترمیمی» و چه اصطلاح کمتر مصطلح «قضای احیاگر» ذکر شوند، خواننده یا شنونده، رویکردی خاص به مفهوم کیفر و مجازات، تدابیر خاصی اصلاحی و رویکردهای حل مسأله را استنباط می‌نماید.

از بدو ورود ادبیات مربوط به جرایم دولت، حکومت، صاحبان قدرت و کارگزاران حکومتی / دولتی، دو برابر نهاد «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» برای اصطلاح «State Crime» ارائه شده‌اند. هر چند ممکن است این موضوع ذکر شود که چه «جرم حکومتی» و چه «جرم دولتی» هر دو مفهوم «State Crime» را به ذهن متبادر ساخته و بنابراین تفاوت عینی خاصی در کاربرد آنها وجود ندارد و هر دو در یک مفهوم کارکرد داشته و به جرایم ساختار رسمی حاکم بر یک کشور اشاره دارند ولو با تفاوت در ظاهر الفاظ. باین‌حال باید توجه داشت که چنین برداشتی در این خصوص - برخلاف واژگان عدالت ترمیمی و قضای احیاگر - صحیح نمی‌باشد. نخستین علت این موضوع، این است که در ادبیات جرم‌شناختی رایج، در کنار واژه «State Crime» از واژه دیگری تحت عنوان «Governmental Crime» هم استفاده شده است که اگر واژه نخست را «جرم حکومتی» ترجمه نماییم، لاجرم مفهوم واژه اخیر «جرم دولتی» می‌شود و بالعکس. این تفاوت از این منظر مهم است که هر کدام از دو اصطلاح لاتین مذکور خود دارای بار معنایی خاصی می‌باشند که کاربست آنها به جای یکدیگر را مانع می‌شود، همین موضوع صادق است در خصوص کاربست اصطلاحات «جرم حکومتی» و «جرم دولتی»؛ بنابراین به‌طور قطع نمی‌توان و نباید از اصطلاحات «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» یک مفهوم را برداشت نمود و یا آنها را به جای یکدیگر به کار برد. حتی اگر گفته شود که هر دو این اصطلاحات به یک ریشه (State Crime) بازمی‌گردند باز هم این پرسش باقی می‌ماند که برابر نهاد اصطلاح «Governmental Crime»، چه اصطلاح یا واژگانی است. به‌علاوه در ادبیات رایج فارسی و تبادل عرفی، واژگان حکومت و دولت نیز دو مفهوم مجزا و متفاوت از یکدیگر را نشان می‌دهند. به‌رغم وجود تفاوت بین دو واژه مذکور (چه فارسی و چه انگلیسی)، باین‌حال، در ادبیات رایج جرم‌شناسی فارسی، شاهد استفاده از دو اصطلاح «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» به‌عنوان برابر نهاد «State Crime» هستیم و در مقابل در خصوص اصطلاح «Governmental Crime» و برابر نهاد مناسب برای آن، با ادبیات قابل توجهی مواجه نیستیم، چه اینکه ظاهراً همه این اصطلاحات

۱. حسین غلامی، عدالت ترمیمی (تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۹۳).

۲. راب و ایت و فیونا هینز، جرم و جرم‌شناسی، ترجمه علی سلیمی (قم: انتشارات حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸)، ۳۵۵.

در یک معنا و مفهوم بوده و قابلیت استفاده به جای یکدیگر را دارند. با این حال توجه به این نکته که در کتب مرجع در حوزه جرایم حکومتی / دولتی، اصطلاحات «State Crime» و «Governmental Crime» به صورت جدا و مجزا هم به کار رفته و هر یک بار معنایی و مفهومی مختص به خود را دارند و بالطبع در خصوص جرایم حکومتی و دولتی نیز باید موضوع بدین صورت بوده و بین این واژگان تفاوت معنا و مفهومی وجود داشته باشد. به نظر می‌رسد باتوجه به کاربرد مختلف اصطلاحات حکومت و دولت در ادبیات حقوقی کشور و به‌طور خاص در متن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بهترین راهکار در این حوزه بررسی مفاهیم مذکور در پرتو قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است تا بدین وسیله بهتر بتوان مفاهیم «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» را در ادبیات حقوقی - جرم‌شناختی داخلی تبیین نمود.

همچنین باید این نکته را نیز در نظر داشت که باتوجه به متفاوت بودن حوزه جرایم حکومتی و دولتی، تفکیک این دو از یکدیگر، چه آثار عینی و عملی را با خود به همراه خواهد داشت. در واقع این پرسش می‌تواند مطرح باشد که بر تفکیک مذکور چه آثاری می‌تواند مترتب باشد و آیا اساساً انتخاب یکی از دو اصطلاح «جرم حکومتی» یا «جرم دولتی» برای اشاره به جرایم ارتكابی در بافت اصلی سیستم رسمی کشور، صرفاً یک مناقشه لفظی است یا اثری عینی و کاربردی نیز بر آن مترتب می‌باشد. از این رو و باتوجه به موارد مذکور، پرسش اصلی این نوشتار بدین گونه قابل طرح می‌باشد که «اصطلاحات «جرم حکومتی» و «جرم دولتی»، در ادبیات جرم‌شناختی داخلی به چه مفهومی هستند» و چه آثار عملی بر تفکیک این دو مفهوم از یکدیگر مترتب می‌باشد. از این رو در نوشتار حاضر، نخست با بررسی منابع انگلیسی و فارسی در این حوزه، همچنین با بررسی متون قانونی موجود، به تفکیک بین این دو اصطلاح و بیان مفهوم هر یک از آنها پرداخته (۱) و در ادامه نیز آثار علمی تفکیک بین این دو اصطلاح مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند. (۲)

۱- مستندات تفکیک بین مفاهیم «جرم حکومتی» و «جرم دولتی»

۱-۱- ادبیات رایج

از زمان شکل‌گیری ادبیات موسوم به «State Crime» در نوشتار جرم‌شناسی غربی (و به‌طور خاص در جامعه جرم‌شناسی آمریکا)، کاربرد این اصطلاح به‌طور خاص برای ارجاع به جرایم یک سیستم و نظام (به‌عنوان یک کل) و یا ارجاع به جرایم بالاترین مقامات آن سیستم به‌کاررفته است.^۳ در مقابل

۳. در این خصوص نک:

- Ronald C. Kramer and Michalowski, R.. Toward a n integrated theory of state-corporate crime (American Society of Criminology: Baltimore, MD, 1990).
- Dawn L. Rothe, "Facilitating corruption and human rights violations: The role of international financial institutions", *Crime, Law and Social Change*, 53(2010): 457-476.
- Jeffrey Ian Ross, J. *Varieties of State Crime and Its Control* (Mosney, NY: Criminal Justice Press, 2000).
- Victoria E Collins, V. E., «State crime and the revictimization of displaced populations» in *Towards a victimology of state crime*, ed. Dawn . L. Rothe and David . Kauzlarich (Oxon, UK: Routledge →

هیچ اثر قابل توجهی تحت عنوان «Governmental Crime» به رشته تحریر درنیامده است. با در نظر گرفتن اینکه علت اصلی شکل‌گیری ادبیات موسوم به «جرم حکومتی» / دولتی، در واقع بررسی جرایم حکومت/ دولت به‌عنوان یک کل بوده است و اندیشمندان این حوزه سعی در بررسی جرایم سازمان‌مند نظام کلی یک کشور داشته‌اند و نه بررسی جرایم ارتكابی نهادهای خرد، از این‌رو کاربرد اصطلاح «State Crime» به وضوح نشانگر آن است که از منظر جرم‌شناسان و واضعان این مفهوم، اصطلاح مذکور معنا و مفهومی عام داشته است. بنابراین حداقل از منظر ادبیات جرم‌شناختی رایج، اصطلاح «State Crime» نسبت به اصطلاح «Governmental Crime» برای اشاره به جرایم حکومت/ دولت ارجح می‌باشد.

از میان جرم‌شناسان مشهور این حوزه نیز، شاید فردریکس^۴، تنها جرم‌شناسی است که قائل به عام‌تر بودن مفهوم «Governmental Crime» در مقایسه با اصطلاح «State Crime» است. وی در مقاله خود با عنوان «State Crime or Governmental Crime: Making Sense of the Conceptual Confusion» پس از بیان اینکه «State Crime» اصطلاحی متداول‌تر است، اصطلاح «Governmental Crime» را مفهومی عام‌تر دانست که اعم از مفهوم «Crime State» می‌باشد. از منظر وی، مفهوم «State» به یک موجود سیاسی^۵ با تصرف کردن حاکمیت^۶ شناخته شده یک قلمرو مشخص^۷ اشاره دارد، درحالی‌که مفهوم «Government» به ابزارهای سیاسی و اجرایی چنین موجودی اشاره دارد. وی چنین نتیجه گرفته است که «Governmental Crime»، می‌تواند به‌طور طبیعی بیشتر در خصوص جرایم ارتكاب یافته در بافت هر سیستم و در هر سطحی از آن به کار برده شود، بدون اینکه ضرورتاً از طرف یک «State» ارتكاب یابند.^۸ به این حال باید توجه داشت حتی به فرض پذیرش عام بودن «Government» در مقایسه با «State» باز هم با توجه به تعریفی که وی از «Governmental Crime» ارائه نموده و آن را شامل هر جرمی در هر سطحی (و نه الزاماً در سطح کلان) دانسته است، از این‌رو باید پذیرفت که مفهوم «State Crime» به جرایم یک سیستم در سطح کل و کلان اشاره داشته و بنابراین برای کاربست به منظور تبیین و توضیح این جرایم مناسب‌تر است.

پس از پذیرش اینکه مفهوم «State Crime» از مفهوم «Governmental Crime» عام‌تر و برای بیان جرایم یک نظام در حد کلان مناسب‌تر است. به سؤال اصلی این نوشتار برمی‌گردیم که مفهوم «State Crime» به چه معناست. «جرم حکومتی» یا «جرم دولتی»؟ در کنار بررسی ادبیات جرم‌شناختی غیرفارسی، بررسی مفاهیم مذکور در نوشتارهای فارسی (اعم از تألیف و ترجمه) نیز

2014), 131-148

4. Friedrichs

5. political entity

6. sovereignty

7. definite territory

8. David O. Friedrichs, «State Crime or Governmental Crime: Making Sense of the Conceptual Confusion», in *Controlling State Crime*, ed. Jeffrey Ian Ross (New York: Routledge, 2000), 53-80.

می‌تواند وافی به مقصود باشد. با بررسی ادبیات فارسی رایج در این حوزه، آنچه مشخص است فزونی استعمال اصطلاح «جرم حکومتی»^۹ در مقایسه با «جرم دولتی»^{۱۰} است. هر چند کثرت استعمال را نمی‌توان به تنهایی دلیل رجحان اصطلاح «جرم حکومتی» بر «جرم دولتی» دانست، با این حال قدر متیقن اینکه کاربرد این اصطلاح در ادبیات جرم‌شناختی داخلی رایج‌تر است. فارغ از این مسأله، مهم‌ترین دلیل برای مناسب‌تر دانستن کاربرد «جرم حکومتی» این است که حتی در آثاری که از اصطلاح «جرم دولتی» استفاده نموده‌اند، آن را به‌عنوان جرمی کلان و در سطح کلی حاکمیت در نظر گرفته و آن را معادل «State Crime» در نظر گرفته‌اند. بنابراین و با در نظر گرفتن اینکه همان‌گونه

۹. برای مشاهده برخی از آثاری که از اصطلاح جرم حکومتی استفاده کرده‌اند نک:

- جفری ایان راس، تحولات جرم سیاسی، ترجمه حسین غلامی، چاپ سوم. (تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۹۳)، ۱۰۹.

حسین غلامی و نبی‌اله غلامی، «خوانشی تلفیقی از مفهوم جرم و نقش آن در کاربست تدابیر پیشگیرانه برای جرایم حکومتی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۸۹ (۱۳۹۹)، ۳۳-۵۸.

حسین غلامی و نبی‌اله غلامی، «جرم حکومتی؛ رویکردی نوین در تحلیل آسیب‌های اجتماعی (مورد مطالعه: کودکان خیابانی شهر تهران)»، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۲ (۱۳۹۹)، ۵۱۸-۴۹۷.

داون ال روث و دیوید کازلاریچ، بزهدیده‌شناسی جرم حکومتی، ترجمه نبی‌اله غلامی (تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۹).

داون ال روث و دیوید او فردریکس، جرایم جهانی شدن، جرم حکومتی و نهادهای مالی بین‌المللی، ترجمه و تحقیق نبی‌اله غلامی و علی غلامی، (تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۹)، ۶۸.

نبی‌اله غلامی، «پیشگیری از جرایم حکومتی در پرتو مولفه‌های حکمرانی خوب» (رساله دکترا، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۸).

رضا فروتن، «پاسخ‌دهی به جرم حکومتی در جمهوری اسلامی ایران»، (رساله دکترا، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، بی‌تا).

حسین جوادی، «ارائه نظریه تلفیقی در جرایم حکومتی»، (رساله دکترا، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۹).

نسیم مساوات، «تبیین جرم‌شناختی جرایم حکومتی»، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۷).

۱۰. برای مشاهده برخی از آثاری که از اصطلاح جرم دولتی استفاده کرده‌اند نک:

دیوید کوزلاریچ، ریک ماتو، ویلیام جی میلر، بزهدیده‌شناسی جرایم دولت، ترجمه مجید فورچی بیگی (تهران: فصلنامه اطلاع رسانی حقوقی، معاونت تحقیقات و آموزش و حقوق شهروندی)، ۱۳۸-۱۱۷؛

مجید فورچی بیگی، «جرم‌شناسی جرایم دولتی: از غفلت جرم‌شناسی تا جرم‌شناسی آینده نگر»، در علوم جنایی تطبیقی در پرتو همکاری‌های بین‌المللی، مجموعه مقالات در تحلیل از دکتر سیلویا تانناخ، به کوشش حسین غلامی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵).

نبی‌اله غلامی و محمود عباسی، «درآمدی بر مفهوم جرم دولتی از منظر اصول اخلاق زیستی»، فصلنامه اخلاق زیستی، ۲۴ (۱۳۹۶)، ۸۳-۹۷.

عباس شبیری، «بررسی ابعاد سیاست‌گذاری جرم دولتی در ایران»، فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی، ۴ (۱۳۹۹)، ۱۹۳-۲۰۹.

که بیان شد مفهوم «State Crime» در ادبیات جرم‌شناختی بین‌المللی واژه مناسب برای ارجاع به جرایم حاکمیت و هیأت حاکمه یک کشور است و نیز با در نظر گرفتن اینکه حتی جرم‌شناسانی که از واژه «جرم دولتی» استفاده نموده‌اند آن را برای ارجاع به جرایم حاکمیت و هیأت حاکمه به کار برده‌اند، از این رو باید قائل بر این شد که حداقل در سطح ادبیات جرم‌شناسی داخلی، مفهوم «جرم حکومتی» برابر نهاد مناسب‌تر و رایج‌تری برای واژه «State Crime» است.

۲-۱- اسناد قانونی

تفکیک بین مفاهیم حکومت و دولت در اسناد حقوقی داخلی نیز می‌تواند راهکار مناسبی برای تمییز بین مفاهیم «جرم حکومتی»، «جرم دولتی» و سایر مفاهیم مشابه باشد. پس از پذیرش عام بودن مفهوم «State Crime» در مقایسه با «Governmental Crime» و پذیرش اصطلاحات «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» برای آنها به استناد ادبیات رایج جرم‌شناسی داخلی و خارجی، ممکن است این سؤال مطرح شود که مستند عام بودن مفهوم حکومت نسبت به دولت، حداقل در ادبیات حقوقی داخلی چیست؟ اثر عملی این پرسش این است که اگر بپذیریم دولت عام‌تر است از این رو باید «جرم دولتی» را معادل «State Crime» در نظر بگیریم و بالعکس. پاسخ به پرسش مذکور را می‌توان در ارجاع به متن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان عالی‌ترین سند حقوقی کشور یافت.

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران واژه «حکومت» ۲۲ مورد و واژه «دولت» ۷۰ مورد به کار رفته‌اند. حال باید دید منظور از این واژگان چیست؟ با بررسی مواردی که واژه حکومت به صورت مجزا یا در غالب ترکیباتی نظیر «حکومت استبداد»، «حکومت اسلامی»، «نظام حکومتی»، «حکومت مستضعفین»، «حکومت جهانی مستضعفین»، «حکومت حق» و ... به کار رفته است، این‌گونه استنباط می‌شود که واژه حکومت در متن قانون اساسی ایران، به‌عنوان نهاد و موجودیتی حاکم بر کل کشور و ساختار اساسی آن است. مهم‌ترین مستند این موضوع اصل اول قانون اساسی است که این‌گونه اشعار داشته است: «حکومت ایران جمهوری اسلامی است که ملت ایران ... با اکثریت ۹۸/۲٪ کلیه کسانی که حق رأی داشتند، به آن رأی مثبت داد.» ظاهر اصل مذکور به وضوح دلالت بر پذیرش مفهومی عام برای واژه حکومت دارد که دربردارنده کلیت نظام سیاسی - اداری کشور است. به‌علاوه تصریح به اینکه ملت ایران به حکومت ایران - که جمهوری اسلامی - است رأی مثبت داده‌اند نیز به وضوح نشانگر تلقی حکومت به‌عنوان یک کل در متن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است. به‌علاوه در اصل چهارم و پنجم قانون اساسی در مقام تعیین تکلیف انفال و ثروت‌های عمومی، آنها را متعلق به حکومت اسلامی دانسته و اصل یک‌صدم قانون اساسی نیز شوراهای شهر و روستا را تابع حکومت مرکزی دانسته است. از این رو از مجموع موارد مذکور، می‌توان این‌گونه اظهار داشت که منظور از واژه حکومت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، کلیت ساختار و سیستم حاکم بر کشور است و نه یک نهاد یا ساختار خاص.

دقت نظر در موارد کاربرد واژه دولت در قانون اساسی، نشانگر کاربرد سه‌گانه اصطلاح مذکور است. در برخی موارد این واژه در مفهومی مضیق و به معنای قوه مجریه و در برخی موارد در

مفهوم نهاد یا قسمتی از ساختار کلی کشور و در برخی موارد نیز مفهومی عام و معادل واژه حکومت به کار رفته است. نخست، کاربرد دولت در مفهوم قوه مجریه؛ در مقدمه قانون اساسی و در مقام بیان چگونگی شکل‌گیری این قانون، این‌گونه اشعار شده است: «مجلس خبرگان متشکل از نمایندگان مردم، کار تدوین قانون اساسی را بر اساس بررسی پیش‌نویس پیشنهادی دولت و ... به پایان رساند ...». در این کاربرد، دولت در مفهوم قوه مجریه به کار رفته است^{۱۱}؛ دوم، دولت در مفهوم قسمتی از ساختار کلی کشور؛ مثال این موضوع، اصل چهل و چهارم قانون اساسی است که به موجب آن نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی ... استوار است. که طبعاً منظور از واژه دولت، الزاماً دولت در مفهوم قوه مجریه نیست و می‌تواند شامل سایر نهادها و قوای کشور نیز شود؛^{۱۲} سوم، مطابق اصل سوم قانون اساسی، «دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم، همه امکانات خود را برای امور زیر به کار برد ...»؛ دقت در امور مذکور در این ماده نظیر «رفع تبعیض ناروا»، «تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در حدود قانون»، «تقویت کامل بنیه دفاع ملی از طریق آموزش نظامی عمومی برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی و نظام اسلامی کشور»، «تأمین حقوق همه‌جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون» و ... نشان‌دهنده این موضوع است که مراد از دولت در این اصل، نه قوه مجریه و نه یک یا چند نهاد خاص، بلکه تمامی ارکان و ساختار حاکمیت (حکومت) می‌باشد؛ همچنین مطابق اصل نهم این قانون حفظ آزادی و استقلال و وحدت کشور وظیفه «دولت و آحاد ملت» دانسته شده است که از ظاهر این اصل نیز به وضوح مفهوم دولت در کاربرد حکومت استنباط می‌شود.^{۱۳} بنابراین در مقام جمع‌بندی این قسمت می‌توان اظهار داشت که از مفهوم دولت در متن قانون اساسی، حسب اصول مختلف، دارای معانی مختلفی می‌باشد و نمی‌توان یک مفهوم واحد از آن استنباط نمود. با این حال بیشترین کاربرد این واژه در کاربردهای اول (دولت به مفهوم قوه مجریه) و سوم (دولت در مفهوم حکومت) می‌باشد.

در مقام جمع‌بندی استعمال واژگان حکومت و دولت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران باید این‌گونه اظهار داشت که هر جایی که واژه حکومت (به تنهایی یا در ترکیبات مختلف) به کار رفته است، مقصود نظام و سیستم اداره کشور ایران به‌عنوان یک کل مدنظر بوده است؛ ولی در خصوص کاربرد لفظ دولت، باید حسب مورد آن را به معنای قوه مجریه، سیستم دولتی کشور (منصرف از قوای نظامی و نهادهای فراقوه‌ای) و یا معادل واژه حکومت در نظر گرفت. قدر متیقن اینکه، حکومت در قانون اساسی قطعاً به مفهوم کلیت نظام است ولی دولت الزاماً این‌گونه نیست. از این رو و با در نظر گرفتن اینکه استفاده از کاربرد قطعی حکومت به جای واژه‌ای که دارای بار معنایی مختلفی است (دولت)؛ همچنین با در نظر گرفتن اینکه «State Crime» برای اشاره به جرایم کلیت یک نظام و

۱۱. برای مشاهده سایر مواردی که در آنها دولت در این مفهوم به کار رفته است نک: اصل‌های ۵۲؛ ۷۹؛ ۸۰؛ ۱۰۲؛ ۱۰۳؛ ۱۲۵؛ ۱۳۳؛ ۱۳۵.

۱۲. برای مشاهده سایر مواردی که در آنها دولت در این مفهوم به کار رفته است نک: اصل‌های ۳۰؛ ۴۹؛ ۱۷۳.

۱۳. برای مشاهده سایر مواردی که در آنها دولت در این مفهوم به کار رفته است نک: اصل‌های ۸؛ ۱۱؛ ۱۴.

سیستم مورد استفاده قرار می‌گیرد، از این رو باید قائل به این شد که با مبنا قرار دادن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز، استفاده از برابر نهاد «جرم حکومتی» برای اشاره به «State Crime» ارجح و بلکه صحیح‌تر است.

۳-۱- تبادر ذهنی و کاربرد عرفی

منظور از تبادر ذهنی و عرفی در یک موضوع این است که کدام یک از معانی و مفاهیم مرتبط با آن موضوع یا مفهوم زودتر از سایرین به ذهن متبادر می‌شود. چه در ادبیات عامه و چه در ادبیات علمی، آنچه از واژه حکومت به ذهن متبادر می‌شود مفهومی عام و کلی است که اعم از واژه دولت است. به عبارت دیگر، در ادبیات رایج هر وقت واژه حکومت استفاده می‌شود، آن چیزی که در ابتدا به ذهن می‌رسد کلیت ساختار و سیستم سیاسی حاکم بر یک کشور است. به همین صورت است در خصوص اصطلاح «حکومت جمهوری اسلامی» که در ادبیات عامه مصطلح و پرکاربردتر است از اصطلاح «دولت جمهوری اسلامی».

۳-۲- آثار تفکیک مفهومی «جرم حکومتی» از «جرم دولتی»

همان‌گونه که بیان شد، مفهوم اصطلاح «جرم حکومتی» برای اشاره به جرایم کلیت نظام حاکم بر یک کشور، مناسب‌تر و بلکه صحیح‌تر از اصطلاح «جرم دولتی» می‌باشد. باین حال سؤال دیگری که قابل ذکر است، آثار این تمایز است. تفکیک بین مفاهیم «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» چه آثاری را دارد. ذیل این بحث، به آثار این تفکیک اشاره می‌شود.

۱-۲- امکان تمییز جرایم حکومتی از مفاهیم مشابه

با پذیرش این مفهوم که «جرم حکومتی»، جرم یک حکومت در سطح کلان و به‌عنوان یک کل است و نیز با پذیرش اینکه «جرم دولتی» مفهومی متفاوت از «جرم حکومتی» دارد، بهتر می‌توان این دو مفهوم را تعریف و تمایز آنها از مفاهیم مشابه نظیر جرایم کارگزاران حکومت را مشخص نمود. به‌صورت کلی ترکیبات وصفی نظیر «جرم اقتصادی»، «جرم نظامی»، «جرم امنیتی»، «جرم سیاسی» و نظایر اینها، دارای دو مفهوم کلی هستند. در برخی از این موارد، جزء دوم این ترکیبات، به ماهیت جرم ارتكابی اشاره می‌نمایند، به‌عنوان مثال، منظور از جرم اقتصادی، جرمی است که ماهیتاً در بستر اقتصاد ارتكاب یافته و دارای بار مالی است و یا جرم امنیتی جرمی است که علیه امنیت یک کشور ارتكاب می‌یابد؛ در برخی دیگر از ترکیبات مذکور، جزء دوم علاوه بر اینکه به ماهیت جرم ارتكابی اشاره دارد، مرتکب آن را نیز مشخص می‌نماید. به‌عنوان مثال، در ترکیب جرم نظامی، نظامی بودن هم وصف جرم است و هم ویژگی مجرم. در خصوص «جرم حکومتی» نیز مستنبط از تعاریف ذکر شده در خصوص آن^{۱۴}، باید اظهار داشت که منظور از «جرم حکومتی»، جرم ارتكابی

۱۴. برخی از مهم‌ترین تعاریف ارائه شده برای این جرم عبارتند از:

جرمی که حکومت به عنوان یک کل یا توسط مجموعه‌ای از سازمان‌های حکومتی و شخصیت‌های حقوقی مرتکب ←

توسط حکومت است. از این رو صفت «حکومتی» برای موصوف «جرم» را باید به عنوان معیاری برای مرتکب جرم و نه ماهیت آن در نظر گرفت، چرا که حسب گونه‌شناسی‌های ارائه شده از «جرم حکومتی»، این عنوان به صورت خاص به هیچ یک از انواع ذکر شده برای آن منصرف نمی‌باشد. البته ممکن است این سؤال مطرح شود که همان‌گونه که ترکیب جرم نظامی هم به ماهیت جرم و هم به مرتکب آن اشاره دارد، «جرم حکومتی» را نیز باید ناظر به ماهیت و مرتکب آن تفسیر نمود و آن را هم جرم ارتكابی در بستر حکومت و هم جرم ارتكابی توسط حکومت در نظر گرفت. در پاسخ به این اشکال باید گفت که تعاریف ذکر شده از «جرم حکومتی»، همگی این جرم را جرمی کلان در نظر گرفته و مرتکب آن را حکومت به عنوان یک کل در نظر گرفته‌اند، از این رو مفهوم «جرم حکومتی» تنها بر مرتکب آن دلالت دارد و نه بر ماهیت آن. به علاوه از منظر ریشه‌یابی این مفهوم نیز باید توجه داشت که خواستگاه مفهومی تحت عنوان «جرم حکومتی»، ریشه در انجمن جرم‌شناسی ایالات متحده در سال ۱۹۸۹ دارد که در آن، بر توجه به جرایم حاکمان و هیأت حاکمه تأکید داشته است و نه بر کلیه جرایم در بافت حکومت. به علاوه با تعریفی که از مفهوم حکومت در پرتو قوانین داخلی ایران (به طور خاص قانون اساسی) ارائه شد، اطلاق مفهوم «جرم حکومتی» به عنوان جرم ارتكابی توسط حکومت و نه الزاماً هر جرم ارتكاب یافته در بستر حکومت مشخص می‌شود.

در خصوص مفهوم «جرم دولتی» و دلالت آن بر ماهیت یا مرتکب آن باید توجه داشت که با توجه به تعاریف سه‌گانه مذکور از مفهوم دولت در قانون اساسی ایران، می‌توان «جرم دولتی» را منطبق با یکی از سه تعریف زیر دانست: نخست، جرمی که توسط قوه مجریه ارتكاب می‌یابد؛ دوم، جرمی که توسط یکی از نهادها یا قوای کشور ارتكاب می‌یابد؛ سوم، جرمی که توسط ساختار کلی حکومت ارتكاب می‌یابد. البته باید توجه داشت که «جرم دولتی» در مفهوم اخیر منطبق با مفهوم «جرم حکومتی» می‌باشد. اما در خصوص دلالت مفهوم «جرم دولتی» بر ماهیت این جرم، که به مفهوم ارتكاب هر جرمی در بافت دولت است باید توجه داشت که برخلاف تعاریف ارائه شده از «جرم حکومتی» که آن را جرم حکومت به منزله یک کل در نظر گرفته‌اند، تا جایی که بررسی شده است در خصوص مفهوم «جرم دولتی» (به عنوان برابر نهاد Governmental Crime) چنین چیزی ارائه نشده و آن را به مرتکب جرم محدود نموده‌اند، بنابراین شاید بتوان با قدری تسامح، علاوه بر تعاریف ارائه شده از «جرم دولتی»، آن را جرمی هم دانست که در بستر دولت‌ها ارتكاب می‌یابد ولو اینکه مرتکب آن صرفاً یک شخص دولتی باشد و نه یک قوه یا نهاد خاص.

در کنار دو مفهوم «جرم حکومتی» و «جرم دولتی»، می‌توان به مفهومی تحت عنوان «جرم

می‌شود (راس، پیشین، ۱۰۹)؛

شیوه‌های سازمان یافته به منظور پیگیری اهداف و منافع دولت (Friedrichs, op.cit).

اقدامات غیرقانونی، ضداجتماعی و ظالمانه‌ای است که در جهت نفع حکومت یا نهادهای حکومت ارتكاب می‌یابند (دیوید کوزلاریچ، ریک ماتو و ویلیام جی میلر، بزهدیده‌شناسی جرایم دولت. ترجمه مجید قورچی بیگی (تهران: فصلنامه اطلاع رسانی حقوقی، معاونت تحقیقات و آموزش و حقوق شهروندی، ۱۳۹۸، ۱۱۷).

مأمورین دولتی» یا «جرم مأمورین حکومتی» اشاره نمود. به نظر می‌رسد با توجه به تعریفی که از «جرم حکومتی» (به‌عنوان جرم ارتكابی توسط یک کل) و «جرم دولتی» (با هر یک از تعاریف سه‌گانه مذکور) ارائه شد، باید مفاهیم جرم مأمورین دولتی و جرم مأمورین حکومتی را منطبق با هم و بلکه در حقیقت یک مفهوم دانست. چرا که برخلاف مفاهیم «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» که بر ارتكاب جرم توسط یک ساختار، نهاد، سازمان یا مجموعه رسمی کشور دلالت دارند، در ارتكاب جرم توسط «مأمور» حکومتی / دولتی، تمرکز بر ارتكاب جرم توسط یک شخص یا حداکثر چند شخص است که با سیستم رسمی کشور ارتباط استخدامی و کاری دارند، چه آنها را مأمورین دولت بنامیم و چه مأمورین حکومت. البته در صورتی که دولت را صرفاً در مفهوم قوه مجریه بدانیم در این صورت مفهوم «جرم مأمورین حکومتی» اعم از «جرم مأمورین دولتی» و دربردارنده آن است بدین صورت که هر جرم ارتكابی توسط مأمورین دولتی الزاماً جرم ارتكابی مأمور حکومتی نیز است ولی برعکس آن صدق نمی‌کند. شاهد مثال دیگر برای وجود این همگرایی، عدم تمایز بین این دو مفهوم در قانون مجازات اسلامی (کتاب تعزیرات) است.

فصل دهم از کتاب تعزیرات قانون مجازات اسلامی ذیل عنوان «در تقصیرات مقامات و مأمورین دولتی» به جرایم ارتكابی توسط این مأمورین پرداخته است باین‌حال در مواد مختلف این فصل، از تعابیر حکومتی / دولتی به تناوب و بدون تفکیک یا تمایز و به جای هم استفاده نموده است. به‌عنوان مثال ماده ۵۷۰ این قانون چنین اشعار داشته است: «هر یک از مقامات و مأمورین وابسته به نهادها و دستگاه‌های حکومتی که برخلاف قانون، آزادی شخصی افراد ملت را سلب کند یا آنان را از حقوق مقرر در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران محروم نماید علاوه بر انفصال از خدمت و محرومیت یک تا پنج سال از مشاغل حکومتی به حبس از دو ماه تا سه سال محکوم خواهد شد» که تفسیر منطقی از عنوان مأمورین دستگاه‌های حکومتی را باید شامل تمامی اشخاصی دانست که به نحوی در خدمت سیستم اداری - قضایی کشور هستند. از این رو مقنن در این ماده و ذیل عنوان کلی فصل، جرایم مأمورین دولتی و حکومتی را در یک مفهوم کلی در نظر گرفته است. همین‌طور است در خصوص ماده ۵۷۵ قانون مذکور. همچنین است در تعریف مأمورین دولتی مذکور در ماده سه قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس، ارتشا و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ که در آن مستخدمین و مأمورین دولتی را اعم از قضایی، اداری، شوراها یا شهرداری‌ها یا نهادهای انقلابی دانسته است. بنابراین می‌توان اظهار داشت که مأمورین دولتی و مأمورین حکومتی (حداقل) از دیدگاه مقنن ایران در یک مفهوم به کار می‌روند.

باتوجه به موارد مذکور، در مقام جمع‌بندی می‌توان اظهار داشت که «جرم حکومتی»، جرم یک حکومت به‌عنوان یک کل، «جرم دولتی»، جرم یکی از نهادها، ارگان‌ها یا قوای حکومت و نیز جرم ارتكابی در بستر ساختار اداری - سیاسی - اقتصادی کشور است، و نهایتاً اینکه مفهوم جرم مأمورین دولتی / حکومتی یکسان و به مفهوم جرایم ارتكابی توسط مأموران و اشخاصی است که به هر نوع با سیستم رسمی کشور رابطه اداری - استخدامی دارند.

۲-۲- تفاوت در نوع و ماهیت پاسخ به جرایم حکومتی / دولتی

پاسخ به جرایم حکومتی / دولتی از منظر نوع و ماهیت پاسخ به پاسخ‌های حقوقی، سیاسی، اجتماعی و سازمانی قابل طبقه‌بندی هستند^{۱۵}، منظور از پاسخ حقوقی، واکنش‌های کیفری یا مدنی به جرایم حکومت / دولت، منظور از پاسخ سیاسی ارائه واکنش سیاسی از قبیل استیضاح توسط مجلس، منظور از پاسخ اجتماعی، واکنش جامعه و نهادهای مدنی و مقصود از پاسخ سازمانی، واکنش توسط مدیران و کارکنان است.^{۱۶} از مهم‌ترین آثار تفکیک «جرم حکومتی» از «جرم دولتی»، تشخیص نوع و ماهیت پاسخ مناسب به جرایم ارتكابی در سطح حکومت و دولت است. به عبارت بهتر، از میان چهار نوع پاسخ ذکر شده در این حوزه، برخی برای جرایم حکومتی و برخی دیگر برای جرایم دولتی مناسب و کارآمد می‌باشند. از این رو تفکیک قائل شده بین این دو مفهوم در عمل موجب می‌شود بهتر بتوان به جرایم مذکور پاسخ داد. در مقام کاربرد پاسخ‌های مذکور به جرایم حکومتی و دولتی توجه به تفکیک زیر ضروری است:

نخست؛ منظور از پاسخ حقوقی، واکنش کیفری یا غیرکیفری (مدنی، جبران خسارت) به جرایم ارتكابی است. می‌دانیم که «جرم حکومتی» توسط حکومت به‌مثابه یک کل ارتکاب می‌یابد، نیز می‌دانیم که قوه قضائیه جزئی از یک حکومت است؛ از این رو در خصوص ارائه پاسخ کیفری به «جرم حکومتی» توسط قوه قضائیه همان حکومت، ظاهراً باید پذیرفت که امکان چنین پاسخی به سختی متصور می‌باشد^{۱۷}، چه اینکه قوه قضائیه در غالب موارد بخشی از بزه ارتكابی توسط همان حکومت است. با این حال این اشکال در خصوص ارائه پاسخ کیفری به جرایم دولتی وجود ندارد، چه اینکه «جرم دولتی»، جرم بخش محدودی از سیستم یک کشور است و از این رو اشکالی در ارائه پاسخ کیفری به این جرم توسط قوه قضائیه وجود ندارد. شاید به همین دلیل است که بیشتر نویسندگانی که در حوزه پاسخ کیفری به جرایم حکومتی بحث نموده‌اند، دیوان کیفری بین‌المللی را به‌عنوان مرجع ارائه پاسخ کیفری به «جرم حکومتی» در نظر گرفته‌اند^{۱۸}، چرا که در سطح داخلی امکان چنین پاسخی به سختی قابل تصور (و یا حداقل به سختی قابل اجرا) است. به همین ترتیب این موضوع در خصوص امکان ارائه پاسخ غیرکیفری به جرایم دولتی و دشواری ارائه پاسخ به جرایم حکومتی قابل تصور است؛ بنابراین تفکیک بین دو مفهوم «جرم حکومتی» و «جرم دولتی»، در سطح اجرا منجر به ترجیح پاسخ حقوقی به «جرم دولتی» در قیاس با «جرم حکومتی» است؛

دوم؛ با استدلال ذکر شده در خصوص دشواری امکان پاسخ حقوقی به جرایم حکومتی و امکان ارائه چنین پاسخی به جرایم دولتی، می‌توان در خصوص پاسخ سیاسی به این دو جرایم نیز بحث نمود

۱۵. غلامی، پیشگیری از جرایم حکومتی در پرتو مولفه‌های حکمرانی خوب، پیشین، ۱۹۳-۱۸۴.

۱۶. همان، ۱۹۳-۱۸۴.

۱۷. هر چند نمی‌توان و نباید انکار کرد که امکان چنین پاسخی به طور کامل منتفی نمی‌باشد.

۱۸. داوون ال روث و دیوید کازلاریچ، پاسخ به جرم حکومتی، ترجمه نبی‌اله غلامی (تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۴۰۰)، ۱۳۶.

و این‌گونه نتیجه گرفت که به جهت وابستگی پاسخ سیاسی به ساختار حکومت، ارائه پاسخ سیاسی به جرایم حکومتی دشوار ولی ارائه همین پاسخ به جرایم دولتی امری ممکن می‌باشد. سوم؛ همان‌گونه که ذکر شد، پاسخ اجتماعی، واکنش جامعه مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد و عموم جامعه به جرایم ارتكابی است. در خصوص پاسخ اجتماعی به جرایم حکومتی/ دولتی، می‌توان این‌گونه استدلال نمود که در هر دو این جرایم، امکان استفاده از پاسخ اجتماعی متصور می‌باشد، با این تفاوت که به‌نظر می‌رسد، میزان کارکرد این نوع از پاسخ در خصوص جرایم مذکور متفاوت باشد. باتوجه‌به اینکه «جرم دولتی» در سطح پایین‌تری از «جرم حکومتی» ارتکاب می‌یابد و با در نظر گرفتن اینکه در «جرم دولتی» امکان ارائه پاسخ به جرایم ارتکاب یافته توسط سایر قسمت‌ها و نهادهای رسمی وجود دارد، از این‌رو در خصوص جرایم دولتی، پاسخ اجتماعی می‌تواند در قالب هشدار و انذار به سیستم رسمی برای واکنش به «جرم دولتی» ارتکاب یافته، تجلی یابد. این موضوع می‌تواند از طریق اطلاع‌رسانی جرم ارتکاب‌یافته توسط بخشی از دولت، به‌وسیله سازمان‌های مردم‌نهاد به منظور پیگیری مرتکبان جرم باشد، موضوعی که در ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری نیز مورد توجه قرار گرفته است.^{۱۹} در مقابل، باتوجه‌به اینکه در «جرم حکومتی» کلیت ساختار سیستم درگیر می‌باشد، بنابراین واکنش جامعه در واقع به منزله انقلاب، شورش و ... جامعه علیه سیستم رسمی کشور است. باتوجه‌به ماهیت رفتاری جامعه مدنی، به نظر می‌رسد همان‌طور که برخی از جرم‌شناسان ذکر کرده‌اند، جامعه مدنی را می‌توان به‌عنوان بهترین و کامل‌ترین ابزار ممکن برای پاسخ به جرایم حکومت‌ها در نظر گرفت^{۲۰}، علت این امر را نیز می‌توان در صلح‌آمیز بودن رفتار آن، تأکید بر اصلاح ساختاری و مدخلیت داشتن عامه جامعه در توجه به مشکلات و مسائل در نظر گرفت. بنابراین در مقام جمع‌بندی می‌توان گفت که پاسخ جامعه مدنی به «جرم دولتی» در جهت وادار ساختار نهاد مرتکب جرم به اصلاح و یا وادار نمودن سایر نهادهای رسمی برای پاسخ به جرم ارتكابی است، ولی پاسخ

۱۹. مطابق این ماده: سازمان‌های مردم‌نهادی که اساسنامه آنها در زمینه حمایت از اطفال و نوجوانان، زنان، اشخاص بیمار و دارای ناتوانی جسمی یا ذهنی، محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی است، می‌توانند نسبت به جرائم ارتكابی در زمینه‌های فوق اعلام جرم کنند و در تمام مراحل دادرسی شرکت کنند.

تبصره ۱- در صورتی که جرم واقع شده دارای بزه‌دیده خاص باشد، کسب رضایت وی جهت اقدام مطابق این ماده ضروری است. چنانچه بزه‌دیده طفل، مجنون و یا در جرائم مالی سفیه باشد، رضایت ولی، قیم یا سرپرست قانونی او اخذ می‌شود. اگر ولی، قیم یا سرپرست قانونی، خود مرتکب جرم شده باشد، سازمان‌های مذکور با اخذ رضایت قیم اتفاقی یا تأیید دادستان، اقدامات لازم را انجام می‌دهند.

تبصره ۲- ضابطان دادگستری و مقامات قضائی مکلفند بزه‌دیدگان جرائم موضوع این ماده را از کمک سازمان‌های مردم‌نهاد مربوطه، آگاه کنند.

تبصره ۳- سازمان‌های مردم‌نهاد در صورتی می‌توانند از حق مذکور در ماده (۶۶) قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲/ ۱۲/ ۴، استفاده کنند که از مراجع ذی صلاح قانونی ذی ربط مجوز اخذ کنند و اگر سه بار متوالی اعلام جرم یک سازمان مردم‌نهاد در محاکم صالحه به طور قطعی رد شود، برای یکسال از استفاده از حق مذکور در ماده (۶۶) قانون ذکر شده، محروم می‌شوند.

۲۰. ال روث و فردریکس، پیشین، ۱۳۹۹.

جامعه مدنی به «جرم حکومتی» مخالفت این جامعه با کلیت سیستم رسمی و تلاش برای انجام اصلاحات ساختاری و مبنایی (و حتی تغییر) در سیستم حاکم بر یک کشور است. چهارم، پاسخ سازمانی همان‌گونه که از عنوان آن برمی‌آید، واکنش به جرم در بستر نظام اداری و سلسله مراتبی است. با در نظر گرفتن این تعریف، به نظر می‌رسد امکان ارائه این پاسخ به جرایم دولتی بسیار محتمل‌تر از جرایم حکومتی است، چرا که در جرایم حکومتی اولاً، ساختار خود بزهکار است و بنابراین سلسله مراتبی در آن مطرح نیست که بتواند پاسخ بدهد چرا که اساساً اگر پاسخی ارائه می‌شد «جرم حکومتی» تحقق نمی‌یافت؛ به‌علاوه در فرضی که «جرم حکومتی» توسط بالاترین مقامات رسمی کشور رخ دهد، اساساً نمی‌توان پاسخی به رفتارهای آنها ارائه نمود چرا که مقامی بالاتر از آنها را به سختی می‌توان متصور بود. با این حال در خصوص جرایم دولتی، می‌توان با در نظر گرفتن مراتب سازمانی و ساختاری نسبت به ارائه پاسخ به جرایم ارتكابی اقدام نمود. بنابراین در مقام جمع‌بندی می‌توان این‌گونه اظهار نمود که از میان پاسخ‌های چهارگانه مذکور، پاسخ اجتماعی مؤثرترین پاسخ برای جرایم حکومتی و سایر پاسخ‌ها به‌عنوان راهکارهایی مناسب برای واکنش به جرایم دولتی محسوب می‌شوند.

۲-۳- تفاوت در مرجع پاسخ

اثر دیگری که بر تفکیک «جرم حکومتی» از «جرم دولتی» مترتب است، ایجاد تفاوت و تمایز در مرجع ارائه پاسخ به هر یک از این جرایم است. البته این موضوع بدین معنا نیست که پاسخ ارائه شده برای یکی از جرایم مذکور، برای دیگری قابل استفاده نمی‌باشد، بلکه تمرکز و تأکید بر این گزاره است که تفکیک این دو مفهوم از یکدیگر موجب می‌شود بتوان پاسخ مناسب و متناسب برای هر یک را انتخاب نمود. به هر روی، از منظر مرجع ارائه پاسخ به جرایم حکومتی/دولتی، دو گونه پاسخ‌های داخلی و پاسخ‌های خارجی (بین‌المللی/فراملی) قابل ذکر هستند. منظور از پاسخ‌های داخلی، پاسخ‌هایی هستند که خواستگاه داخلی داشته و توسط اشخاص یا نهادهای داخلی ارائه می‌شود. ارائه پاسخ توسط جامعه مدنی یا برخی از سازمان‌ها و نهادهای داخلی، احزاب سیاسی، سیستم قضایی و ... از نمونه‌های پاسخ داخلی در این حوزه هستند. منظور از پاسخ‌های خارجی نیز هر پاسخ به «جرم حکومتی»/دولتی است که منشأ آن از خارج از کشور باشد. پاسخ‌های خارجی نظیر استفاده از قدرت خارجی، تشکیل دادگاه‌های بین‌المللی^{۲۱} کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، عفو بین‌الملل^{۲۲} و ... از جمله مواردی هستند که به‌عنوان طرق ارائه پاسخ خارجی به جرایم حکومتی/دولتی در نظر گرفته شده‌اند.

در خصوص تفاوت در مرجع پاسخگویی به جرایم حکومتی/دولتی، به نظر می‌رسد باید قائل بر این شد که هر چند برخی از پاسخ‌های داخلی (نظیر ارائه پاسخ توسط جامعه مدنی) برای واکنش به جرایم حکومتی مناسب است، با این حال باید توجه داشت که ارائه پاسخ به جرایم ارتكابی توسط

21. Jeffrey Ian Ross, *Controlling State Crime: An Introduction*, (New York: Garland, 2000), 3-34.

22. Leon Hurwitz, *The State as Defendant*, (Westport, CT: Greenwood Press, 1981), 58

حکومت‌ها، از سوی مراجع بین‌المللی، مناسب‌تر است و بالعکس برای پاسخ به جرایم دولتی، مرجع مناسب ارائه پاسخ، مراجع و نهادهای داخلی کشور هستند. علت این امر نیز این است که در جرایم حکومتی، باتوجه به بزه‌کار بودن کلیت ساختار رسمی یک کشور، عملاً ارائه پاسخ مناسب توسط مراجع داخلی امری دور از ذهن است. به همین دلیل است که غالب آثاری که در این حوزه ارائه شده‌اند، بر ارائه پاسخ به جرایم حکومتی توسط نهادهای فراملی و بین‌المللی نظیر دیوان کیفری بین‌المللی تأکید کرده‌اند.^{۳۳} در مقابل در خصوص جرایم ارتكابی توسط دولت‌ها، باتوجه به لزوم رعایت به اصل حاکمیت کشورها، و نیز باتوجه به امکان ارائه پاسخ به جرایم دولتی توسط خود ساختار رسمی حاکم بر کشور، به نظر می‌رسد ارائه پاسخ‌های داخلی به جرایم دولت‌ها بر پاسخ‌های فراملی و بین‌المللی ارجحیت داشته باشد.

۴-۲- تفاوت در تبیین بزه‌دیده‌شناختی

اثر دیگری که بر تفکیک بین جرایم حکومتی و جرایم دولتی مترتب است، تفاوت در تبیین علت‌شناختی و بزه‌دیده‌شناسی این جرایم است. همان‌گونه که ذکر شد جرایم دولتی را می‌توان هم جرایم بخشی از ساختار رسمی یک سیستم و هم جرایم ارتكابی توسط اشخاص و مقامات آن سیستم در نظر گرفت. از این رو تبیین بزه‌دیده‌شناختی این جرایم را می‌توان هم با استفاده از نظریات بزه‌دیده‌شناسی سطح خرد (برای جرایم اشخاص) و هم نظریات سطح میانه (متوسط) برای جرایم نهادها و سازمان‌های دولتی انجام داد. از این‌روست که به نظر می‌رسد تبیین جرایم ارتكابی در سطح یک دولت را با استفاده از نظریه‌های متداول و مرسوم جرم‌شناسی / بزه‌دیده‌شناسی بتوان انجام داد. در مقابل، باتوجه به ماهیت خاص جرایم حکومتی، غالب جرم‌شناسان و بزه‌دیده‌شناسان این حوزه بر این باور هستند که هیچ یک از نظریه‌هایی سنتی جرم‌شناسی / بزه‌دیده‌شناسی به‌تنهایی قادر به تبیین علت‌شناختی وقوع جرایم حکومتی نیستند و باید به سوی یک نظریه ادغامی از «جرم حکومتی» حرکت نمود. برخلاف جرایم سطح خرد که نظریات مختلفی برای تبیین علل ارتكاب آنها ارائه شده است، در حوزه بزه‌دیده‌شناسی جرایم حکومتی، نظریات ارائه شده حول سه محور اصلی زیر قرار دارند: نظریه تلفیقی، فرایند گام به گام بزه‌دیدگی^{۳۴} و بررسی موردی علت بزه‌دیدگی.

نخست. نظریه تلفیقی برای بزه‌دیده‌شناسی جرایم حکومتی. غالب جرم‌شناسانی که به دنبال تبیین بزه‌دیده‌شناختی جرایم حکومتی بوده‌اند استفاده از نظریه تلفیقی برای این جرایم را پیشنهاد نموده‌اند.^{۲۵} به باور این جرم‌شناسان، باتوجه به ماهیت کلان «جرم حکومتی»، تبیین این جرایم نیازمند

۲۳. ال روث و کازلاریچ، پیشین، ۱۳۶.

24. Stepwise processes of victimization

۲۵. ال روث و فردریکس، پیشین، ۱۰۴-۱۰۲.

David Kauzlarich, Ronald C. Kramer, *Crimes of the American Nuclear State: At Home and Abroad* (Boston: Northeastern University Press, 1998).

Dawn L. Rothe, *State criminality: The crime of all crimes*. Lanham (MD: Lexington Books, 2009).

Dawn L. Rothe, and C. W Mullins, *The international criminal court: Symbolic gestures and the generation of global social control*, (Lanham, MD: Lexington Books, 2006).

استفاده از الگویی است که به صورت توأمان بتواند جنبه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، سازمانی، جنسیتی و ... جرایم حکومتی را تبیین نماید. باین‌حال در خصوص نظریه‌های تلفیقی این پرسش مهم مطرح است که کدام عامل یا عوامل، کدام جنبه یا جنبه‌ها و کدام نظریه یا نظریه‌ها می‌بایست شاکله اصلی نظریه تلفیقی را تشکیل دهد و نقش هر کدام از نظریه‌های دخیل در نظریه تلفیقی تا چه اندازه است.

دوم. فرایند گام به گام بزه‌دیدگی اشاره به فرایندی دارد که در طی آن، بزه‌دیدگان به صورت تدریجی برای بزه دیده شدن آماده می‌شوند.^{۲۶} این فرایند با حفاظت نابرابر از برخی از افراد و گروه‌ها در مقابل افراد و گروه‌های دیگر آغاز شده و با انسانیت‌زدایی^{۲۷} از آنها توسعه می‌یابد و در نهایت می‌تواند گسترش یافته و جمعیت بزرگ‌تری (مثلاً زنان و کودکان) را بزه‌دیده سازد.^{۲۸} نمونه این مورد را می‌توان کشتار سربرنیتسا دانست که در آن بیش از هشت هزار نفر از مردان و پسران مسلمان بوسنیایی توسط ارتش صرب به قتل رسیدند. باین‌حال مهم‌ترین ضعف این نظریه این است که قادر به تبیین و توضیح همه اشکال بزه‌دیدگی جرایم حکومتی نمی‌باشد.

سوم. رویکرد بررسی مورد علت بزه‌دیدگی بر این باور است که باتوجه‌به تنوع و گوناگونی جرایم حکومتی، بهترین راه برای تبیین بزه‌دیده‌شناختی آن، این است که جرایم حکومتی را دسته‌بندی نموده و باتوجه‌به گونه‌شناسی ارائه شده از آنها، سعی شود در این‌گونه از جرایم، الگوها، گرایشات و عوامل مؤثر در وقوع آنها و بزه‌دیدگی اشخاص مرتبط با آنها را بررسی نماییم.^{۲۹} به هر روی، پذیرش و انتخاب هر یک از جرایم و بررسی نقاط ضعف و قوت آنها، هر چند از موضوع نوشتار حاضر خارج است، باین‌حال قدر متیقن از این نظریه‌ها این است که تبیین بزه‌دیده‌شناختی جرایم حکومتی را نمی‌توان با نظریه‌های متداول و کلاسیک جرم‌شناسی / بزه‌دیده‌شناسی انجام داد.

نتیجه‌گیری

به رغم وجود تلقی یکسان از مفاهیم «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» در ادبیات جرم‌شناختی داخلی، باین‌حال مستفاد از واژه‌شناسی و ریشه‌شناسی اصطلاح «State Crime» به‌عنوان برابر نهاد این دو واژه، نیز با بررسی اسناد حقوقی داخلی، به‌طور خاص قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، همچنین با استفاده از آثار فارسی ارائه شده در این حوزه می‌توان اظهار نمود که بین دو مفهوم «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» هم از نظر حقوقی و هم جرم‌شناختی تفاوت قابل توجهی وجود دارد که کاربرد این مفاهیم به جای یکدیگر را غیر قابل توجیه می‌سازد. «جرم حکومتی» به‌عنوان برابر نهاد اصطلاح «State Crime» به جرایم ارتكابی در سطح کلان و نظام‌مند یک کشور اشاره دارد درحالی‌که «جرم دولتی» به‌عنوان برابر نهاد اصطلاح «Governmental Crime» به جرایم بخش از یک نظام یا

۲۶. ال روث و کازلاریچ، پیشین، ۲۱.

27. Dehumanization

۲۸. همانجا.

۲۹. همان، ۳۲.

جرایم اشخاص و کارگزاران آن نظام اشاره دارد. به تفکیک صورت گرفته هم از جنبه جرم‌شناسی، هم پیشگیری و کنترل جرایم حکومتی / دولتی و هم بر بزه‌دیده‌شناسی این جرایم و تبیین علل آنها آثاری مترتب است. در مقام نتیجه‌گیری از نوشتار حاضر می‌توان موارد زیر را مورد توجه قرار داد.

هر چند مطابق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مفاهیم «جرم حکومتی» و «جرم دولتی» را می‌توان از یکدیگر تفکیک نمود باین‌حال مستفاد از موادی از قانون مجازات اسلامی، مفاهیم جرایم کارگزاران حکومتی و کارگزاران دولتی را می‌توان بر یکدیگر منطبق دانست؛

در حوزه پاسخ به جرایم حکومتی، استفاده از نقش جامعه مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد به‌عنوان پاسخ مناسب و در حوزه جرایم دولتی استفاده از پاسخ‌های حقوقی، سیاسی و سازمانی را می‌توان به‌عنوان پاسخ‌های مناسب در نظر گرفت؛

باتوجه‌به ماهیت جرایم حکومتی و دولتی، دخالت مراجع و منابعی فراملی برای پاسخ به جرایم حکومتی و استفاده از پاسخ‌های داخلی برای واکنش به جرایم دولتی، نه الزاماً به‌عنوان بهترین راهکار، بلکه به‌عنوان متداول‌ترین راهکار قائل ارائه هستند؛

امکان تبیین بزه‌دیده‌شناختی جرایم دولتی با استفاده از نظریه‌های خرد جرم‌شناسی / بزه‌دیده‌شناسی متصور می‌باشد، درحالی‌که باتوجه‌به ماهیت جرایم حکومتی، رویکرد غالب در این حوزه، استفاده از نظریه‌های تلفیقی برای تبیین بزه‌دیدگی ناشی از این جرایم می‌باشد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- ال روث، داون و دیوید او. فردریکس. *جرایم جهانی شدن؛ «جرم حکومتی» و نهادهای مالی بین‌المللی*. ترجمه و تحقیق نبی‌اله غلامی و علی غلامی. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۹.
- ال روث، داون و دیوید کازلاریچ. *بزه‌دیده‌شناسی «جرم حکومتی»*. ترجمه نبی‌اله غلامی، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۹.
- ال روث، داون و دیوید کازلاریچ. *پاسخ به «جرم حکومتی»*. ترجمه نبی‌اله غلامی. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۴۰۰.
- ایان راس، جفری. *تحولات جرم سیاسی*. ترجمه حسین غلامی، چاپ سوم. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۹۳.
- جوادی، حسین. «ارائه نظریه تلفیقی در جرایم حکومتی». رساله دکترا، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۹.
- دیوید کوزلاریچ، ریک ماتو، ویلیام جی میلر. *بزه‌دیده‌شناسی جرایم دولت*. ترجمه مجید قورچی بیگی. تهران: فصلنامه اطلاع رسانی حقوقی، معاونت تحقیقات و آموزش و حقوق شهروندی، ۱۳۹۸.
- شیرینی، عباس. «بررسی ابعاد سیاست‌گذاری «جرم دولتی» در ایران». *فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی* ۴ (۱۳۹۹): ۲۰۹-۱۹۳.
- غلامی، حسین و نبی‌اله غلامی. ««جرم حکومتی»؛ رویکردی نوین در تحلیل آسیب‌های اجتماعی (مورد مطالعه: کودکان خیابانی شهر تهران)». *فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران* ۲ (۱۳۹۹): ۵۱۸-۴۹۷.
- غلامی، حسین و نبی‌اله غلامی. «خوانشی تلفیقی از مفهوم جرم و نقش آن در کاربست تدابیر پیشگیرانه برای جرایم حکومتی». *فصلنامه تحقیقات حقوقی* ۸۹ (۱۳۹۹): ۵۸-۳۳.
- غلامی، حسین. *عدالت ترمیمی*. چاپ پنجم. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۹۳.
- غلامی، نبی‌اله و محمود عباسی. «درآمدی بر مفهوم «جرم دولتی» از منظر اصول اخلاق زیستی». *فصلنامه اخلاق زیستی* ۲۴ (۱۳۹۶): ۸۳-۹۷.
- غلامی، نبی‌اله. «پیشگیری از جرایم حکومتی در پرتو مولفه‌های حکمرانی خوب». رساله دکترا، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۹.
- فروتن، رضا. «پاسخ‌دهی به جرم حکومتی در جمهوری اسلامی ایران». (رساله دکترا، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، بی‌تا)
- قورچی بیگی، مجید. «جرم‌شناسی جرایم دولتی: از غفلت جرم‌شناسی تا جرم‌شناسی آینده‌نگر». در *علوم جنایی تطبیقی در پرتو همکاری‌های بین‌المللی*. مجموعه مقالات در تجلیل از دکتر سیلویا تلنباخ، به کوشش حسین غلامی، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۳.
- مساوات، نسیم. «تبیین جرم‌شناختی جرایم حکومتی». پایان‌نامه کارشناسی، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۶.
- وایت، راب و فیونا هینز. *جرم و جرم‌شناسی*. ترجمه علمی سلیمی. چاپ نهم. قم: انتشارات حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.

(ب) منابع خارجی

Collins, Victoria. E. "State crime and the Re-victimization of displaced populations" in *Towards a victimology of state crime*. Edited by D. L. Rothe and D. Kauzlarich, 131-148, Oxon, UK: Routledge, 2014.

Friedrichs, David O. "State Crime or Governmental Crime: Making Sense of the Conceptual Confusion", in *Controlling State Crime*, ed. Jeffrey Ian Ross (New York: Routledge, 2000)

Hurwitz, Leon. *The State as Defendant*. Westport, CT: Greenwood Press, 1981.

Kauzlarich, D. & Kramer, R. C. *Crimes of the American Nuclear State: At Home and Abroad*. Boston: Northeastern University Press, 1998.

Kramer, R. and Michalowski, R. *Toward an integrated theory of state-corporate crime*. Baltimore, MD: American Society of Criminology, 1990.

Ross, J. *Controlling State Crime: An Introduction*. New York: Garland, 1995.

Ross, J. *Varieties of State Crime and Its Control*. Mosney, NY: Criminal Justice Press, 2000.

Rothe, D. L. & Mullins. *The international criminal court: Symbolic gestures and the generation of global social control*. Lanham, MD: Lexington Books, 2006.

Rothe, D.L. "Facilitating corruption and human rights violations: The role of international financial institutions". *Crime, Law and Social Change* 53(2010): 457-476.

Rothe, Dawn. L. *State criminality: The crime of all crimes*. Lanham, MD: Lexington Books, 2009.

This Page Intentionally Left Blank